

ETÜTLER

İTHALÂTİMİZİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ord. Prof. Ömer Celâl SARC

1970 den bu yana ithalâtımızda büyük bir artış olmuş, değeri 1963-70 döneminde yılda 540-940 milyon dolar arasında oynarken 1974 de 3,8, 1975 de 4.7 milyar dolara çıkmıştır. 1963-70 de bileşik faiz hesabıyla ortalama % 4.7 tutan yıllık artış oranı 1970-75 de % 13.8 e yükselmiştir. Türkiye'nin ödemeler dengesinde ciddi güçlük-
lere yol açmış olan bu şiddetli artış hangi faktörlerden doğmuştur? Özellikle, GSMH, millî harcamalar, iç ve dış fiyatlar gibi temel ve-
rilerdeki değişmelerle ne dereceye kadar izah edilebilir? Basılmakta
olan bir etüdümüzde¹ değinmiş olduğumuz bu konuyu burada biraz
daha açmak istiyoruz.

I

Sorun incelenirken değer rakkamlarından ziyade miktarları göz önünde bulundurmak gerekir. Gerçekten değerler —hatta dolarla ifade edilmiş olanlar— durmadan değişen fiyatların ve son yıllarda sık sık yapılmış olan para kuru ayarlamalarının izlerini taşıdığından reel gelişmeleri sıhhatli olarak yansıtamaz. Kaldı ki değerler, fiyat ve miktarın çarpımını teşkil etmek itibariyle, fiyat değişmelerinin miktarlar üzerindeki etkilerinin anlaşılmasını da güçleştirir. İthalât ve ihracat miktarlarının gidişini hacim indeksleri adı verilen göstergeler belli eder. Türkiye'nin ithalât ve ihracatı için, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliğince tertib edilmiş, 1963-74

1) "Price Elasticity of Imports", İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü : "Problems of Turkey's Economic Development, Vol. II" adlı, basılmakta olan eserde.

dönemini kavrar, hacim indeksleri vardır². Bu indkese göre ithalâtın miktarındaki artış değerindeki artıştan çok daha azdır. İthalâtın dolar değeri 1963-74 arasında 5.49 misline, Türk lirası ile değeri hatta 8.42 misline çıktığı halde miktarı 2.15 katına yükselmiştir. Şu halde ithalat değerinin artışında fiyatların önemli bir payı vardır. Nete-kim hacim indeksine paralel olarak tertib edilen ithalât fiyatları Laspeyres indeksi (Ek Tablo II sütun 3 de F sembolü ile gösterilen rakkamlar) 1963 de 97.4 iken 1974 de 356.2 ye varmış, yani 3.66 katma yükselmiştir. Denilebilir ki ithalâtın dolar değerinin sözü geçen dönemde kaydettiği artışın takriben 2/3 ye yakın kısmı fiyatlardan, geri kalanı miktarlardan ileri gelmiştir³.

II

Ortaya çıkan ilk sorun, ithalât miktarının fiyat artışlarına teorik olarak azalmakla cevap vermesi gerekirken niçin onlara paralel olarak yükselmiş olduğudur. Gerçekten hacim indeksi (V) ile fiyat indeksi (F) arasındaki korelasyon katsayısı eksi olacağına artı ve üstelik 1 e yakındır.

$$r_{VF} = + 0.902$$

tutmaktadır. Bu durumun sebepleri şöyle özetlenebilir:

- 2) Ek Tablo II, sütun 1'e bakınız. Bu indeks sabit ağırlıklı (pondération lu) Laspeyres indeksi niteliğinde ve 1967 temellidir. Metodolojisinde bazı değişiklikler yapılması ve yeni esaslara dayanan serinin geçmiş yıllara götürülmesi kararlaştırıldığından tertibi şimdi bir süre için durdurulmuştur. Ayrıca DİE tarafından hazırlanan, yine sabit ağırlıklı, ikinci bir ithalât ve ihracat hacmi indeksi mevcuttur. 1966 yılı esas kabul edilerek tertib edilen bu indeks 1967 den başlamaktadır. (Aylık İstatistik Bülteni-nin Dış Ticaret kısmına bakınız). Araştırmalar için büyük önemi olan hacim indekslerinin yalnız ithalât ve ihracatın tümü için değil, ana gruplarının her biri için de hazırlanması arzuya değer.
- 3) Burada kullanılan hacim ve fiyat indeksleri Fisher'in "ideal" formülüne göre hesaplanmamış olup, Laspeyres cinsindedir. Bundan dolayı çarpımları değer indeksine eşit çıkmaz. Fiatlar için "ideal" ve Paasche formülleri ile bulunmuş indeksler de vardır.

a — Yarısından fazlası vaz geçilmez ham maddelerle diğer üretim mallarından, aşağı yukarı yukarı % 40 ı ekonominin büyümesi için zorunlu yatırım mallarından bileşen ithalâtımızın fiyat esnekliği her halde pek düşüktür. Bu nedenle fiyat yükselişleri üzerine miktarın önemli ölçüde gerilemesi beklenemez.

b — İthal fiyatları (F) soyut olarak mütalaa edilemez. Ancak genel fiyat seviyesi ile karşılaştırıldıkları zaman anlam kazanırlar ve diğer bütün fiyatlar gibi genel fiyat seviyesine oranlanmaları lâzım gelir. Yani (F) ler toptan fiyatlar indeksi ile bölünecek ve ayarlanmış (deflated) fiyat denilen bölümleri incelemelerde göz önünde bulundurulacaktır. Türkiye de enflasyon dolayısıyla fiyat seviyesi şiddetle yükselmiş, İstanbul Ticaret Odası Toptan fiyatlar indeksi 1963 de 84.0 den 1974 de 252.2 ye çıkmıştır. (Bak, Ek tablo II sütun 5, L sembolü ile gösterilen rakkamlar). İthal fiyatları indeksi (F) yi bununla bölmekle elde edilen ayarlanmış ithal fiyatları (P), bu nedenle evvelkilerden çok daha hafif bir artış göstermekte, 1963 de 116.0 dan 1974 de sadece 141.2 ye çıkmış bulunmaktadır. (Ek tablo II sütun 6). İthalât hacim indeksi (V) ile (P) ler arasındaki korelasyon yine pozitif olmakla beraber evvelkinden epey daha düşük ve $r_{VP} = +0.463$ den ibarettir.

c — Türkiye ekonomisinin büyümesi ile ilgili olarak, ithalât hacminde devamlı bir artma eğilimi vardır. Dünyada başgösteren şiddetli enflasyon, özellikle ham maddelerin ve daha sonra petrolün büyük ölçüde pahalılaşması, ithal fiyatları (F) ye, hatta ayarlanmış fiyatlar (P) ye de 1969/70 den itibaren yükselen bir trend vermiştir. Gerek ithalât hacmi (V) nin, gerek ayarlanmış ithal fiyatları (P) nin artan trendlerin etkisi altında kalmaları, aralarında mevcut negatif ilişkiyi gizlemiştir. Netekim iki seriden trend giderilince negatif bir korelasyon belirmektedir. Doğrusal trendleri gidermenin basit bir yolu aslî rakkamlar yerine ilk farklarını (yani $V_1, V_2 \dots P_1, P_2 \dots$ yerine $V_2 - V_1, V_3 - V_2 \dots, P_2 - P_1, P_3 - P_2 \dots$ yi) göz önünde bulundurmaktr. İlgili değişkenin sembolünü küçük harfler ile yazmak suretiyle ifade ettiğimiz bu ilk farklara dayanılarak yapılan hesaplar ithalât hacmi ile ayarlanmış ithal fiyatları arasındaki korelasyon katsayısı olarak

$$r_{vp} = - 0.085$$

verir. (V) ve (P) serilerinin trendlerini bulup⁴ —üstü işareti ile gösterdiğimiz— trendden sapmalar arasındaki korelasyonu aradığımızda ise

$$r_{v,p} = - 0.156$$

elde edilir.

d — Ancak son hesapların sonuçlarına da pek güvenilemez. İthalât, fiyat yanında, kısmen daha önemli, diğer bir çok faktöre tabidir. Bu faktörler ihmal edilerek varılan sonuçlar doğru olmayabilir

III

a — İthalatı etkileyen, fiyat dışındaki faktörlerin başında toplam geliri ve talebi belirleyen gayri safi milli hasılayı (GSMH) saymak gerekir. Burada olduğu gibi ithalâtın değeri yerine hacmi ile çalışıldığında bunun sabit fiyatlarla tutarı göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin 1968 fiyatlarına göre GSMH'sı (G) sembolü ile Ek Tablo III sütun 1 de yer almaktadır.

b — Türkiye ithalâtının yarısından fazlasını üretim malları (ham maddeler, yarı mamûller v.s.) teşkil etmektedir. Bunları kullananların başında da imalat sanayii vardır ve bu sanayi'in gelişmesi ile yabancı üretim malları ihtiyacının artacağı açıktır. Bu duruma göre imalat sanayii hasılasının sabit fiyatlarla tutarının —söz konusu faaliyet kolunun yıldan yıla ne kadar genişlediğini göstermesi ve yabancı ham maddeler ihtiyacının ne derece arttığına bir karine teşkil etmesi itibariyle— ithalâtla ilişkili bulunduğu tahmin edilebilir. Öte yandan imalât sanayi'inin genişlemesi ithal ikamesinde kaydedilen ilerlemeleri de ifade eder; bu ilerlemelerin ise ithalâtı azaltıcı etkileri vardır. Dolayısıyla bağlı değişkeni teşkil eden tüm ithalât hacmi üzerine, ancak arttırıcı ve azaltıcı etkilerin muhassalası (bileşkesi) yansiyacak ve imalât sanayii hasılası ile ithalât hacmi ara-

4) Trend formülleri şöyledir :

$$\text{Hacim} \quad : \quad V = 122.58 + 5.25 X$$

$$\text{Ayarlanmış Fiyat} : P = 104.167 + 0.721 X + 0.242 X^2$$

$$(X = \text{Yıllar, Başlangıç (origin) : 1968/69})$$

sında tam bir korelasyon bulunmayacaktır. Azaltıcı etkiler daha ağır bastığı takdirde Korelasyon hatta negatif olur⁵.

Dikkat edilecek bir nokta, imalât sanayi hasılasının GSMH'ya dahil olduğu ve ona ilâveten bağımsız değişken sayılacağı takdirde, mükerrer temsil (redundancy, duplication) sakıncasını önlemek için, tutarının GSMH dan indirilmesi gerektiğidir. İmalât sanayii hasılası (G_1), GSMH nm geri kalan kısmı (G_2) sembolü ile Ek Tablo IH ün 3 ve 5 Nolu sütunlarında gösterilmiştir. Bu değerler de 1968 fiyatlarına göredir.

c — GSMH'nın harcanma şeklinde, yani tüketime ve çeşitli yatırım türlerine ayrılan kısımlarının büyüklüğünde meydana gelen bazı değişmelerin yine ithal hacminin hareketlerinde rol oynadığına ihtimal verilebilir. Bu bakımdan, özellikle, makine ve teçhizat yatırımları oranının artıp azalması önem taşır. Gerçekten Türkiye'de tüketim malları ve —bir dereceye kadar— inşaat maddeleri üretimi epey gelişmiş ise de makine ve teçhizat imalâtı şimdiki halde yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu gibi yatırımlar oranındaki artışların ithalât hacminin büyümesine doğrudan doğruya neden olacağı meydandadır.

Makine ve teçhizat yatırımlarının 1968 sabit fiyatlarıyla tutarı ve GSMH hasılaya oranı, sonuncuya (M) sembolü verilme suretiyle, Ek tablo IV sütun 1 ve 2 de gösterilmiştir. İşaret edelim ki bu yatırımların (ve aynı zamanda inşaat, stok artışı şeklindekilerin) sabit ve hatta cari fiyatlarla değerine ilişkin 1973 ve 1974 rakkamları henüz yayınlanmamış ve türlü başvurmalara rağmen DIE den sağlanamamıştır. Bundan dolayı o iki yıla ait rakkamları Tablonun altındaki notta anlatılan şekilde tahmin etmek gerekmiştir. Bu tahminlere dayanan hesaplar bütün verilerin mevcut bulunduğu 1963-72 dönemi için yapılanlarla aşağı yukarı aynı sonucu verdiğiinden tahminleri kullanmakta sakınca görülmemiştir.

d — Türkiye'de 1969-70 den beri gittikçe şiddetlenen bir enflasyon vardır. Enflasyonların, nominal talebi şişirmek, yabancı malların ayarlanmış fiyatlarını düşürmek, fiyat artışının devam edeceği

5) Bu ve benzer ilişkilerin gerektiği gibi tahlil edilebilmesi için 2 no.lu notta değindiğimiz kısmî (yatırım, üretim ve tüketim malları ithalâtına mahsus) hacim ve fiyat indekslerine ihtiyaç vardır.

fikrini uyandırarak halkı spekülâtif alımlara teşvik etmek yolları ile ithalâtı kamçılacağı bilinen bir gerçektir. İthal fiyatlarını toptan fiyatlar indeksi ile bölüp ayarlanmış fiyatlarla çalışmak suretiyle burada enflasyon hesaba katılmış bulunmaktadır. Varılan bazı sonuçlar bunun yeterli olduğunu gösteriyorsa da sorunun bir kerre de toptan fiyat indeksini (deflator) olarak kullanmak yerine ayrı bir bağımsız değişken kabul etmek suretiyle araştırılması yerinde olabilir.

e — İthalât dövizle ödenir ve döviz kaynakları ile sınırlanmış bulunur. Üstelik Türkiyede ithalâtın, ihtiyaçlarla beraber döviz kaynakları da göz önünde bulundurularak hazırlanan programlara göre yürütülmesine çalışılmaktadır. Bu duruma göre döviz gelirleri de ithalâtı etkilemiş olabilir. Şüphesiz iki olay arasındaki bağlantı pek sıkı olamaz. Döviz gelirlerinin tümünün ithalât için kullanılması lâzım gelmediği gibi, borçlanmak veya bedelini rezervlerden ödemek suretiyle bu gelirleri aşkın ithalât da yapılabilir. Esasen uygulamalarda plân ve programlarda tespit edilen ithalât hedeflerine sadık da kalmamıştır⁶. Öte yandan ithalât politikasının sık sık döviz durumunun etkisi altında kaldığı da bir olgudur⁷. Bu duruma göre sözü geçen faktörün rol oynayıp oynamadığı araştırılmaya değer bir nokta teşkil edebilir. Döviz gelirlerinin kabataslak bir göstergesi olarak, ihracat değeri ile işçi gelirleri toplamının ithalât değerine oran kullanılabilir. (H) sembolü verilen bu oran Ek tablo I in 5 inci sütununda gösterilmektedir. Bu değişken hususunda dikkat edilecek bir nokta vardır. Belirli bir yılın ithalât hedefi evvelki yıldaki duruma göre önceden hazırlanan programlarda tespit edilmektedir. Bu nedenle diğer değişkenlere, (H) değişkenine nazaran, bir yıllık bir "lag" verilmesi, yani öbür değişkenlerin (i) yıla ait rakkamlarına (H) değişkeninin (i-1) yıla ilişkin rakkamlarının tekabül ettirilmesi gerekir.

f — İthalâtı çeşitli diğer faktörler de etkilemektedir. Örneğin havaların gidişi bazı yıllarda mahsulü azaltmış ve külliyetli miktar-

6) Bakınız : Odalar Birliği, İktisadî rapor, 1975, s. 454.

7) Örneğin ithalât hacminin 1969 da azalması ve programdaki hedefin altında kalması, elverişsiz döviz durumu dolayısıyla uygulanan bazı kısıtlamalara atfedilmektedir. Bakınız : Odalar Birliği, İktisadî Rapor, 1970, s. 284 - 291.

larda buğday ithaline yol açmıştır (bu arada 1968, 1969 ve 1974 de). Demir ve çelik sanayiinin kapasitesi artan iç talebi izleyemediğinden son yıllarda bu mamullerin ithalâtı önemli ölçüde artmış, 1967-69 da yılda takriben 280 bin tondan 1974 de 1,5 milyon tona çıkmıştır.

Ancak hava şartları hesaba katılması mümkün olmayan tesadüfi faktörlerdendir. Demir çelik ithalâtına gelince, ayrıca göz önünde bulundurulması mükerrer bir temsile meydan verir. Gerçekten GSMH diğer malların üretimi ile beraber demir ve çelik üretimini de kavrar. Bağımsızlar arasında inşaat yatırımlarına yer verildiği takdirde ise demir çelik talebinin başlıca belirleyeni dahi hesaba katılmış olur. İlâve edelim ki dahilî imalâtın talebi izleyememesi yüzünden ithalâtı artan mallar bulunduğu gibi ithal ikamesi sonucunda ithalâtı azalanlar da vardır. Cam mamulleri bunlar arasındadır.

IV

Yukarda anlatılan faktörlerle ithalât arasındaki ilişkilerin katlı korelasyon usulü ile tespitini bazı nedenler güçleştirmektedir:

İlkin faktörler çok olduğu halde elde sadece 12 yıllık hacim ve fiyat indeksleri vardır. Burada olduğu gibi ilk farklarla çalışıldığında bir yıla ait veriler kayıp olduğundan gözlem sayısı hatta 11 e inmektedir. Bu kadar az gözlem 3 den fazla bağımsız ihtiva eden regresyon denklemlerinin hesabına elverişli görünmemektedir.

Bundan başka bağımsız sayılacak değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olmamaları gerekirken gözden geçirdiğimiz etkenlerin bir kısmı arasında bağlantılar vardır. Bilhassa imalât sanayii hasılası (G_1) ile diğer sektörlerin hasılası (G_2), ikisi de nüfus artışı ve iktisadî gelişme gibi kuvvetlere tabi olmak itibarıyla, genellikle benzer bir seyir izlerler. Bunun gibi GSMH nm büyümesi ile yatırım oranının arttığını müşahedeler gösterdiğinden, makine ve teçizat yatırımları oranı (M) in GSMH'ya paralel olarak yükselmesi beklenebilir.

Bu durumda karşısında şu yoldan yürümek lüzumu duyulmuştur:

1 — Bağımsız sayılacak değişkenlerin bir kısmı arasında mevcut ve ortak bazı etkenlere tabi olmalarından doğup aynı trendi gös-

termelerine sebep olan ilişkilerin etkilerini gidermek amacıyla, hesaplar bütün değişkenlerde ilk farklara ($V_{i+1} - V_i$, $P_{i+1} - P_i$ v.s. ye) göre yapılmıştır. Bu ilk farklar küçük harflerle ifade edilmek suretiyle büyük harflerle gösterilen aslı rakkamlardan ayırılmaktadır. Belirtelim ki ilk farklar usulü gözlemlerden birinin kayıp olmasına yol açtığı gibi doğrusal olmayan trendleri gidermeğe de elverişsizdir. Eldeki değişkenlerden çoğunun trendi doğrusal görünüyorsa da ayarlanmış fiyat (P) serisinde durum böyle değildir. Ancak bazı ilişkiler, ayrıca, trendden sapmalara göre de araştırılmış ve evvelki metodun verdiği benzer sonuçlar elde edilmiş olduğundan söz konusu sakınca ağır basmasa gerektir.

2 — Dönemin kısalığı dolayısıyla 3 den fazla bağımsız ihtiva eden regresyon denklemleri hesaplamanın uygun olmamasından doğan güçlüğü de iki surette yenmeğe çalışılmıştır:

a) Bazı ön hesaplardan sonra imalât sanayii hasılası (g_1) diğer sektörlerin hasılası (g_2) ile birleştirilmiş, yani yerlerine ikisini de kavrayan GSMH (g) geçirilmiştir. (g_1), (g_2) ve (g) ile ithalât hacmi (v) arasındaki ilişkiler hakkında —ilk farklara göre— yapılan ön hesapların sonuçları tablo 1 de görülebilir. Bundan böyle ilk farklarla çalışıldığından semboller küçük harflerle verilmektedir.

TABLO 1

Bağlı değişken: V_1

No	Bağımsız değişken (ler)	Regresyon katsayıları			r veya	r ² veya
		g_1	g_2	g	R	R ²
1	g_1	7.69	—	—	0.547	0.300
2	g_2	—	3.32	—	0.681	0.464
3	g_1 ve g_2	5.41	2.79	—	0.775	0.600
4	g	—	—	3.21	0.757	0.573

Bulgular şöyle özetlenebilir:

(g_2) ve hele (g) nin ithalât hacmi ile ilişkisi (g_1) in ilişkisinden daha kuvvetli görünmektedir. (g_1) ve (v) arasındaki korelasyon katsayısının ($r_{vg_1} = 0.547$) tesadüfi olmayıp sıfırdan anlamlı surette ayrıldığı hususunda t testine göre şüpheye de yer vardır. (g_1) in, (g_2) ye ilâveten ikinci bağımsız sayılması halinde, ithalât hacmindeki

değişmelerin izahına katkısının anlamlı olup olmadığı hakkında, F testine göre yine tereddüd uyanmaktadır. Bu durumun nedeni, imalat sanayiinin gelişmesi ile bir yandan üretim malları ihtiyacının ve ithalatının artmasına karşılık öte yandan bazı yabancı malların da ikame edilmesine atf edilebilir.

b) 4 bağımsız değişkenli tek bir regresyon denklemi yerine bağımsızların 3 den ibaret bulunduğu iki denklem hesaplanmıştır. Önemli oldukları anlaşılan (g) ve (m) (makine ve teçhizat yatırımlarının GSMH'ya oranı) bunların her ikisinde yer almaktadır. Ancak 3 üncü bağımsız birimde ayarlanmış fiyat (p), diğerinde döviz gelirleri (h) dir.

V

Bu iki denklem aşağıda gösterilmiştir.

Denklem 1

$$v = 17.127 + 3.576g + 5.936m - 0.267p$$

$$(5.783) \quad (0.7143) \quad (2.811) \quad (0.1891)$$

$$R^2 = 0.839, R = 0.916$$

$$S^2 = \frac{357.2}{7} = 51.03, S = 7.15$$

Denklem 2

$$v = -13.869 + 2.955g + 7.496m + 0.1915h$$

$$(5.873) \quad (0.7304) \quad (2.725) \quad (0.2344)$$

$$R^2 = 0.812, R = 0.901$$

$$S^2 = \frac{419.2}{7} = 59.86, S = 7.74$$

(Regresyon katsayılarının altında parantez içindeki rakamlar standart hatalarıdır).

Denklemlerin anlamı birincisi ele alınarak şöyle açıklanabilir.

Bütün değişkenler asli rakkamlar yerine ilk farkları, yani yıllık artış ve azalışları göstermektedir. 1 Nolu denkleme göre ithalât hacminin yıllık artışı (v) [1963-74 döneminde ortalama 9.4 puan] bağımsızlardaki değişmelere şu surette cevap verecektir:

1968 fiyatlarıyla GSMH'nin yıllık artışı (g) [1963-74 de ortalama 7.7 milyar lira] 1 milyar yükselince (v) 3.58 puan büyüyecek, makina ve teçhizat yatırımlarının GSMH'ya oranındaki yıllık artış % 1 yükselince —örneğin % 0.5 den % 1.5 a çıkınca— (v) 5.94 puan ilerleyecek, ayarlanmış fiyat artışı (p) nin 1 puan yükselmesi ise (v) nin 0.267 puan gerilemesine neden olacaktır.

Regresyon denklemlerinin ithalât hacminin inceleme dönemindeki değişmelerinin ne kadarmı izah ettiğini (R^2) gösterir. (R^2) ilk denklemden % 83.9, ikincisinde % 81.2 tutmaktadır. Bağımsızlardan her birinin değişmelerin izahına katkısı Tablo 2 de görülebilir.

TABLO 2

İzah edilebilen ve edilemeyen değişmeler

Denklemler			Denklemler		
Denklemler 1			Denklemler 2		
İzah edilebilen	miktar	%	İzah edilebilen	miktar	%
g ile	1421.6	63.8	g ile	1174.8	52.7
m ile	400.2	18.0	m ile	505.3	22.7
p ile	49.5	2.2	h ile	129.2	5.8
Toplam	1871.3	84.0	Toplam	1809.3	81.2
İzah edilemeyen	357.2	16.0	İzah edilemeyen	419.2	18.8
Genel toplam	2228.5	100.0	Genel toplam	2228.5	100.0

Buna göre (g) her iki denklemden değişmelerin yarısından fazlasını; (m) sırasıyla % 18 ve % 22.7 sini izah etmektedir. Öte yandan ayarlanmış fiyat (p) ye ilk denklemden değişmelerin yalnız % 2.2 sini, döviz gelirleri (h) ya ikinci denklemden değişmelerin % 5.8 ini atfetmek mümkündür.

Ayrıca, F testi son iki değişkenin katkısının belki de anlamsız olduğu, yani tesadüften ileri gelebileceği fikrini vermektedir. Ger-

çekten bağımsızlar (g) ve (m) den ibaret bulunduğu aşağıdaki sonuçlar elde edilmektedir:

Denklem 3

$$v = -14.227 + 3.135g + 7.755m$$

$$R^2 = 0.7939, R = 0.891$$

$$S^2 = \frac{459.3}{8} = 57.41 \quad S = 7.51$$

İzab edilebilen değişmeler	1769.2
İzah edilemeyen değişmeler	459.3
	<hr/>
	2228.5

Bu denklemle 1 nolu denklemin izah edebildikleri değişmeler arasındaki farka F testinin uygulanabilmesi için gerekli rakkamlar tablo 3 de gösterilmiştir⁸.

TABLO 3

1 ve 3 no.lu Denklemlerin izah edebildiği Değişmeler

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler ortalaması
(g) ve (m) in izah edebildiği değişmeler (denklem 3)	1769.2	2	884.6
(p) nin bağımsızlara katılması üzerine izah edilen değişmelerde meydana gelen artış (denklem 1 e göre 1871.3 — 1769.2)	102.1	1	102.1
İzah edilebilen değişmeler toplamı (denklem 1)	1871.3	3	
İzah edilemeyen değişmeler	357.2	7	51.03

8) Bu testin uygulanma şekli hakkında tamamlayıcı bilgiler için bakınız : J. Johnson, Econometric Methods, Mc Graw Hill, New York, 1960, s. 127 - 130.

102.1

$F = \frac{102.1}{51.03} = 2.00$ tutmaktadır. F tabloları $n_1 = 1$, $n_2 = 7$ ol-

duğunda bu seviyede bir değeri elde etmek ihtimalinin tablolardaki en yüksek limiti teşkil eden % 10'un epey üstünde bulunduğunu gösterir. Dolayısıyla (p) nin ithalât hacmindeki değişmelerin izahına katkısının anlamlı olduğundan şüphe etmek gerekir. F testi, (h) nin katkısı hususunda da aynı sonucu vermektedir. (Kaldı ki denklem 2 de (h) nm regresyon katsayısı için bulunan standard hata çok yüksek, katsayı değerini aşkındır).

(p) nin anlamsızlığı ithalâtımızın fiyat esnekliğinin çok düşük olmasına atfedilebilir. (h) nm anlamsızlığı ise, ya döviz gevrlerinin önemli bir rol oynamamış olmasından, yahut burada kullandığımız serinin söz konusu gelirlerin iyi bir göstergesini teşkil etmemesinden (veya her ikisinden) ileri gelmiş olabilir.

Tablo 4 de de bağıli değişkeni teşkil eden ithalât hacmi indeksinin 1963-74 dönemindeki yıllık artış ve azalışlarının (ilk farklarının) gerçek miktarı (v) ile iki denklemden hesaplanan teorik miktarı (v') karşılaştırılmış ve birbirinden ne kadar ayrıldıkları (v-v' = artıklar, residuals) gösterilmiştir.

TABLO 4

Bağıli değişkenin gerçek ve teorik miktarları

	Gerçek miktarlar v	Teorik miktarlar ve gerçek miktarlardan farkları			
		Denklem 1		Denklem 2	
		v'	v - v'	v'	v - v'
1964	- 12.0	- 13.66	+ 1.66	- 13.86	- 1.86
1965	1.2	- 7.29	+ 6.09	- 1.41	+ 0.21
1966	+ 24.1	+ 31.14	- 7.04	+ 29.80	- 5.70
1967	- 0.6	+ 0.85	- 1.45	- 3.70	+ 3.19
1968	+ 16.0	+ 12.52	+ 3.48	+ 12.24	+ 3.76
1969	- 7.5	+ 4.37	-11.87	- 0.18	- 7.32
1970	+ 4.2	+ 7.53	- 3.33	+ 12.91	- 8.71
1971	+ 23.4	+ 21.28	+ 2.12	+ 25.98	- 2.58
1972	+ 36.9	+ 27.49	+ 9.41	+ 22.43	+14.47
1973	+ 14.1	+ 11.63	+ 2.47	+ 11.12	+ 2.98
1974	+ 6.0	+ 7.54	- 1.54	+ 8.16	- 2.16
	+103.4	+103.40		+103.40	

Artıklarda otokorelasyon yok gibidir veya pek azdır

$$r_o = \frac{\sum_{i=1}^{n-1} e_i e_{i+1}}{\sum_{i=1}^n e_i^2}, [e_i = v_i - v'_i]$$

formülü ile bulunan otokorelasyon katsayısı (r_o) ilk denklemde hemen hemen sıfır (+0.008), ikinci denklemde (+0.122) tutmaktadır. Durban-Watson'un otokorelasyon ölçüsü (d) ilk denklemde otokorelasyonun yokluğu halinde elde edilen 2 değerine aşağı yukarı eşit (1.96), ikinci denklemde 1.73 dir⁹. Bu durum ithalatın denklemlerde yer almayan faktörlerinin tesadüfi nitelikte olduğunu işaret etmektedir.

VI

Buna rağmen varılan sonuçlarla konunun gerektiği gibi aydınlanmış olduğu söylenemez. Denklemlerin ilki döviz gelirlerini, ikincisi ayarlanmış fiyatı ihmal etmektedir. Bu faktörlerin 4 üncü bağımsız olarak hesaba katılması ile regresyon katsayıları değişebilir. Netekim (m) ve (g) nin katsayıları iki denklemde epey fark etmektedir. Daha uzun bir döneme ait gözlemlere dayanmak suretiyle, ilişkilerin tek bir denklemle (veya simultane bir denklem sistemiyle) ifadesi lâzımdır. Faktörlerin ithalat hacmi üzerinde etki derecesi ancak böylelikle belirebilir.

9) (d) değeri şu formülle bulunur :

$$d = \frac{\sum_{i=2}^n (e_i - e_{i-1})^2}{\sum_{i=1}^n e_i^2}$$

e_i artıklar demektir. Bakınız : Johnson, adı geçen kitap, s. 192. Elde edilen (d) değerlerinin otokorelasyonun varlığı ve yokluğu halinde belirli ihtimallerle hangi limitler arasında bulunduğunu gösteren Durban - Watson tabloları $n = 15$ ile başlamaktadır. Halbuki burada $n = 11$ dir (n)'in bu seviyesine uygun limitlerin doğrusal ekstrapolasyonla bulunması uygun görülmemiştir.

Sonuçların ihtiyatla karşılanmasını gerektiren başka nedenler de vardır. İşaret edildiği gibi (m) değişkeninin 1973 ve 1974 yılları değerleri kesin olmayıp tahmin edilmiştir. Bundan başka regresyon denklemlerinden ,ait oldukları dönemi izleyen hiç değilse bir iki yıldaki gelişmeleri izah edebilmeleri beklenir. Halbuki koşullar, 1963-1974 verilerine göre bulunmuş olan denklemlerimizin 1975 deki ithalât seviyesini izah edip edemediği noktasını gerçekleştirmeyi çok zorlaştırmaktadır: Hesaplara esas teşkil eden ithalât hacmi ve fiyatları indekslerinin tertibini Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği bir süre için durdurmuştur¹⁰. Bu indekslerin 1975 de varmış olacağı seviyeyi DİE tarafından hazırlananların 1974 ve 75 arasında ne oranda değişmiş olduğuna göre tahminden başka çare yoktur. Ayrıca iki denklemde yer alan (m) değişkeninin 1973 ve 1974 e ait değerleri gibi 1975 değeri de yayınlanmamıştır. Bunu da tahmin suretiyle varılacak sonuçlar pek inandırıcı olamaz¹¹.

10) 2 no.lu nota bakınız.

11) 1975 yılı ithalât hacmi, bağımsız olarak yalnız (g) ve (p) yi ihtiva eden aşağıdaki regresyon denkleminden —Ticaret Bakanlığı indekslerinin 1974 ve 1975 arasında DİE indeksleri oranında değişmiş olacağı varsayılarak— tahmin edilebilir.

Denklem 4 :

$$v = -19.787 + 3.924 g - 0.450 p$$

$$R^2 = 0.7376, R = 0.859, S^2 = 73.1, S = 8.65$$

Denkleme geçirilecek doneler aşağıdaki gibidir :

	1974	1975	Fark
1. İthalât hacmi indeksi 1967 = 100	193.1	221.4 (*)	+ 28.3 = v
2. Ayarlanmamış ithal fiyatları (F) indeksi 1967 = 100	356.2	411.4 (*)	—
3. İstanbul T.O. Toptan fiyatlar indeksi 1967 = 100	252.2	280.9	—
4. Ayarlanmış ithal fiyatları (P) indeksi 1967 = 100	141.2	142.9	+ 1.7 = p
5. GSMH 1968 fiyatlarıyla (G) (milyar lira)	168.9	182.4	+ 13.5 = g

Buna göre 1975 nazarı ithal hacmi olarak,

$$v' = -19.787 + 3.924 (13.5) - 0.45 (1.7) = 32.42$$

elde edilir. Bunun gerçek (v) den farkı 4.1 olup, standart tahmin hatasının yarısından azdır.

[(*) işaretli rakkamlar DİE indekslerinin 1974 ile 1975 arasında

Şu halde sorun daha daha derinleştirilmeğe muhtaçtır. Bu etüdde sadece, son yıllardaki şiddetli ithalât artışına yol açan faktörlerin niteliğini belirtmek ve artışın GSMH ve fiyatlar gibi temel verilerdeki gelişmelere pekala bağlanabileceğini göstermek istenmiştir.

Ek Tablo I

İthalât ve İhracat Değeri ve İşçi Gelirleri
(Milyon Dolar)

	İhracat	İşçi Gelirleri	Toplam (1+2)	İthalât	Oran 3/4 (%) ($H_i = H_{i+1} - H_i$) (H_i)	İlk farklar ($H_i = H_{i+1} - H_i$)
	1	2	3	4	5	6 (2)
1962	381	— (3)	381	619	61.3	—
1963	368	— (3)	368	688	53.5	— 7.8
1964	411	9	420	537	78.1	+ 24.6
1965	464	70	534	572	93.3	+ 15.2
1966	490	115	605	718	84.3	— 9.0
1967	522	93	615	685	89.9	+ 5.6
1968	496	107	603	764	79.0	— 10.9
1969	537	141	678	801	84.5	+ 5.5
1970	588	273	861	948	90.9	+ 6.4
1971	677	471	1.148	1.171	98.1	+ 7.2
1972	885	740	1.625	1.563	104.0	+ 5.9
1973	1.317	1.183	2.500	2.086	119.5	+ 15.5
1974	1.532	1.426	2.958	3.778	78.3	— 41.2
1975	1.401	1.309	2.710	4.739	57.2	— 21.1

Kaynak : Türkiye Odalar Birliği, İktisadî Rapor 1975, s. 452, 461, 485.

Notlar :

- 1) Değişkenlerin ilk farkları küçük harflerle gösterilmektedir.
- 2) Çeşitli düşüncelere göre bu değişken aynı yılın değil, ertesi yılın ithalât hacmini etkileyebilir. Bazı hesapların sonucu da bu fikri desteklemiştir. Bundan dolayı korelasyon aranırken, diğer değişkenlere, (h) değişkenine nazaran, bir yıllık bir "lag" verilmiş, yani öbür değişkenlerin (i) yılma ait rakkamlarına (h) değişkeninin (i - 1) yılma ilişkin rakamı tekabül ettirilmiştir.
- 3) İhmal edilebilecek kadar az olduğu tahmin edilmiştir.

daki artış oranını Ticaret Bakanlığı indekslerinin 1974 değerlerine uygulamak suretiyle bulunmuştur].

Ek Tablo II
İthalât Hacim ve Fiyat İndeksleri'
İstanbul Toptan Fiyatlar İndeksi'z ve Ayarlanmış İthal Fiyatları

1	Hacim indeksi		Fiyat indeksi		Ayarlanmış ithal fiyatları		7
	1967=100 (V _i)	İlk Farklar (V _i = V _{i+1} - V _i)	1967=100 (F _i)	İlk Farklar (f _i = F _{i+1} - F _i)	1967=100 İstanbul toptan fiyatlar indeksi (P _i)	1967=100 fiyatları	
	2	3	4	5	6		
1963	—	97.4	—	84.0	116.0	—	—
1964	- 12.0	102.4	+ 5.0	83.1	123.2	+ 7.2	+ 7.2
1965	- 1.2	107.1	+ 4.7	87.6	122.3	- 0.9	- 0.9
1966	+ 24.1	105.4	- 1.7	93.8	112.4	- 9.9	- 9.9
1967	- 0.8	100.0	- 5.4	100.0	100.0	- 12.4	- 12.4
1968	+ 16.0	98.0	- 2.0	102.5	05.6	- 4.4	- 4.4
1969	- 7.5	101.5	+ 3.5	111.0	90.1	- 5.5	- 5.5
1970	+ 4.2	127.2	+ 25.7	121.4	104.6	+ 14.5	+ 14.5
1971	+ 23.4	195.3	+ 68.1	142.2	137.3	+ 32.7	+ 32.7
1972	+ 36.9	200.9	+ 5.6	164.2	122.4	- 14.9	- 14.9
1973	+ 14.1	245.2	+ 44.3	196.7	123.4	+ 1.0	+ 1.0
1974	+ 5.0	356.2	+ 111.0	252.2	141.2	+ 17.8	+ 17.8
1975	—	—	—	260.9	—	—	—

Kaynak : İthalât hacmi ve fiyatları indeksleri : Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Sekreterliği, "Dış Ticaret İndeksleri, 1967 = 100, 1963 - 1975/I - III".

İstanbul Toptan Fiyatlar İndeksi : İstanbul Ticaret Odası. (İstatistik Yıllıklarından alınmıştır).

- 1) Bu indekslerin her ikisi de sabit ponderasyonlu Laspeyres indeksleridir. Fiyatlar için ayrıca Paasche ve ideal indeksler de tertip edilmiş bulunmaktadır.
- 2) İstanbul Ticaret Odası Toptan Fiyatlar indeksinin temel yılı 1963 dür. İthalât hacim ve fiyat indekslerine uygunluğunu sağlamak için, bu temel yıl —bütün rakamları (1966 esaslı indeksin 1967 de-ğeri olan) 1.191 ile bölünerek— 1967 ye çevrilmiştir.

Ek Tablo III

Gayri Safi Millî Hasıla, İmalât Sanayii Hasılası, Diğer Sektörler
Hasılası 1968 Alıcı Fiyatlarıyla
(Milyar TL.)

	GSMH		İmalât Sanayii Hasılası		Diğer Sektörler Hasılası	
	Tutar	İlk farklar	Tutar	İlk farklar	Tutar	İlk farklar
	(G)	(g)	(G ₁)	(g ₁)	(G ₂)	(g ₂)
	1	2	3	4	5	6
1963	84.2	—	12.30	—	71.88	—
1964	87.6	3.4	13.40	1.10	74.22	2.34
1965	90.4	2.8	14.68	1.28	75.69	1.47
1966	101.2	10.8	16.91	2.23	84.29	8.60
1967	105.2	4.3	18.65	1.74	86.81	2.52
1968	112.5	7.0	20.90	2.25	91.59	4.77
1969	118.6	6.1	23.34	2.44	95.25	3.66
1970	125.2	6.6	23.91	0.57	101.34	6.09
1971	138.6	13.4	26.39	2.48	112.19	10.85
1972	149.1	10.5	29.75	3.36	119.37	7.18
1973	157.3	8.2	34.07	4.32	123.24	3.87
1974	168.9	11.6	36.89	2.82	132.00	8.76
1975	182.4	13.5	40.16	3.27	142.28	10.28

Kaynak : DİE, Türkiye Millî Geliri 1962 - 1975, Tablo VI, s. 6.

- 1) 1969 - 1976 rakkamları geçici, 1975 rakkamları ön tahmindir. Bu tabloda, sembolleri basitleştirmek için, altlarına yılları gösteren (i) indisi konulmamıştır.

Ek Tablo IV

Makine ve Teçhizat Yatırımları 1968 Fiyatlarıyla
Milyon lira GSHM'ya oranı (2) Oranların ilk farkları

	1	% (M_i) 2	% ($m_i = M_{i+1} - M_i$) 3
1963	4.435	5.27	—
1964	3.628	4.13	— 1.14
1965	3.668	4.06	— 0.07
1966	5.299	5.24	+ 1.18
1967	5.390	5.12	— 0.12
1968	6.416	5.70	+ 0.58
1969	6.398	5.40	— 0.30
1970	7.801	6.23	+ 0.83
1971	8.476	6.10	— 0.13
1972	9.876	6.62	+ 0.52
1973	10.349 (1)	6.57	— 0.05
1974	7.690 (1)	4.54	— 2.03

Kaynak : DİE, Türkiye Millî Geliri ve Harcamaları 1962 - 1973, yayım No. 712, Ankara 1974.

- 1) 1973 ve 1974 yıllarındaki makine ve teçhizat yatırımlarının sabit ve hatta cari fiyatlarıyla tutarı henüz yayınlanmamıştır. Bu iki yıla ait rakkamlar aşağıdaki varsayımlara dayanan bir tahminle elde edilmiştir :
 - a) O yıllardaki makine ve teçhizat ithalâtının dolar değerini dolara göre ithal fiyatları genel indeksiyle bölmekle elde edilen rakkamların gösterdiği değişmelerin söz konusu malların ithal miktarındaki değişmeleri yansıttığı, (Makine ve teçhizat ithalâtının dolar değeri Odalar Birliği raporlarından, dolara göre ithal fiyatları indeksi aylık İstatistik Bültenlerinin Dış Ticaret kısmından alınmıştır).
 - b) Makine ve teçhizat yatırımlarının sabit fiyatlarla tutarının, 1973 ve 1974 yıllarında, yukarıda anlatılan şekilde tahmin edilen ithal miktarları oranında değiştiği.
- 2) GSMH için Tablo III'e bakınız.

ALVIN H. HANSEN
(1887-1975)

Prof Dr. Sabri F. ÜLGENER

1975 yılı bir büyük değeri daha edebiyete uğurluyor : Alvin Hansen 88 yıllık bir ömrü 7 Haziran 1975 günü tamamladı¹. Ölüm haberini aldığım zaman hafızam beni gayri ihtiyarî tam otuz yıl öncesine götürdü. 1946-1948 arası Harvard'da geçirdiğim yıllardır. Her zaman olduğu gibi Harvard o tarihlerde de çağın meşhurlarını sine-sinde toplamakla ün yapmış bir üniversiteydi. En iyi ve en fazla göz dolduran öğretici kolleksiyonuna sahip omak Harvard'ın onuru ve —benzetmek câiz ise —bir çeşit takıp takıştırma hevesi halinde idi. J. A. Schumpeter, G. Haberler, W. W. Leontief, E. H. Chamberlain ve daha niceleri... ve Minnesota Üniversitesi'nden 1937'de transfer edilmiş ve kolleksiyona katılmış büyük değer : Alvin H. Hansen.

1946'da Harvard'a ayak bastığım ilk günlerde Hansen ile tanışmam, bilgi tarafı bir yana, hocalık tecrübelerime çok şeyler kazandı. Aslında her hocanın kendine has bir takım özellikleri vardı. Bir Schumpeter'in "doktrin tarihi" dersinde İngilizce'nin belki en seçme söz ve deyimlerini kullanarak dinleyiciyi sarıp sürüklemesi tarif edilmez bir hayranlık hasıl ediyordu. Hansen'de ise en çetrefil konuların kürsüde yumuşayıverdiği, hiç bir zaman sathiliğe

- 1) Hansen'in ölümünden sonra eski öğrenci ve meslekdaşları izlenim ve hatıralarını *Quarterly Journal of Economics*, Vol. XC, No. 1'de dile getirdiler : R.A. Musgrave, "Caring For the Real Problems", pp. 1 - 7; J.H. Williams, "Tribute", p. 8; G. Haberler, "Some Reminiscences", pp. 9 - 13; W.S. Salant, "Alvin Hansen and the Fiscal Policy Seminar", pp. 14 - 23; P.A. Samuelson, "Alvin Hansen as a Creative Theorist", pp. 24 - 31; J. Tobin, "Hansen and Public Policy", pp. 32 - 37.

düşmiyerek şeffaf bir beraklık kazandığı gözünden kaçmıyordu. Öğreticilik tarafı onda en yüksek, adeta erişilmesi imkânsız bir virtüozite seviyesine yükselmişti. Görünüşte ufak tefek, söz ve hitabet tarafım fazla önemsemiyen, ama kürsüye çıkıp da çantasında o meşhur, hani şu mürettiplerin dizgi sırasında kuvvetli ışığa karşı kullandıkları mika göz siperini alına bağladıktan sonra, her karmaşık konunun birden yumuşak ve tatlı bir akıcılığa kavuştuğu gözden kaçmazdı. Hansen o tarihler Harvard'daki derslerinde Keynesçi görüşle makro - ekonominin zirvesini temsil ediyordu. Keynes görüşü denebilir ki, bütün Amerika'da Hansen'in merkezini teşkil ettiği bir odak noktasında etrafa doğru uzak ve yakın mesafelere bir çeşit ışınlanma fırsatı bulmuş oluyordu. O suretle ki ,1940'lardan bu yana makro - ekonomi üzerine yazılan hemen bütün kitaplarda Hansen'in kişisel damgasını bulmamak imkânsızdır. İki yıllık Harvard tecrübesinden yurda döndükten sonra kaleme aldığım "*Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*" kitabımda da bir çok şeyleri Hansen'e borçlu olduğumu ifade etmeliyim.

II

Alvin Hansen 1887'de Güney Dakota'da doğdu. Daha önce Amerika'ya gelip yerleşmiş Danimarka asıllı bir ailenin en küçük çocuğudur. Hansen bütün hayatı boyu mütevazı bir çiftçi ailesinin sadeliğini sürdürmüştür. Yüksek öğrenimini Wisconsin'de tamamlamış ve daha o tarihlerde pozitif ve amprik verilere karşı ilgisini ilk çalışmalarıyla açıkça sergilemişti. Bu arada "1801-1840 yılları için Amerika'da Toptan Eşya Fiyatları" üzerinde hazırladığı çalışma² kendisini ndaha sonra konjonktür meselelerine yönelmesi için gerekli ilk yaklaşımı meydana getirmiş oluyordu. Netekim, doktor ünvanını da 1918 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Almanya'da Konjonktür Dalgaları üzerine aldığı bir tezle kazanmıştır. Bu çalışma sonradan *Business Cycle Theory* (1927) kitabına ilk adımı artmasına başlangıç teşkil etti. *Business Sycle Theory* o tarihlerde konu üzerine yazmış en başarılı eserlerden biri idi ve geniş bibliyograf-

2) Cf., J. Dorfman, *The Economic Mind in American Civilization* (1918 - 1933), Vol. IV - V (New York, 1969), p. 547, ayrıca p. Iii, fn. 2.

yasından da anlaşıldığı gibi yalnız İngilizce değil, diğer dillerde de konu üzerine yazılmış eser ve makaleler dikkatle incelenmişti. Hansen bu eserini yazdığı sıralarda Minnesota Üniversitesi'nde profesör olarak meslekî çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu üniversitedeki yayınları arasında dikkate çeken bir başka eser F. B. Garver ile ortaklaşa kaleme aldıkları "*The Principles of Economics*" (1928) adlı ders kitabı mikro düzeyde ve neolâsik geleneğe uygun biçimde yazılmış, çok başarılı bir çalışma idi.

1928-1929 yıllarında Hansen elde ettiği bir bursla Almanya ve İngiltere'yi ziyaret eder ve o yılların her iki ülkede tanınmış bilgünleriyle temaslar kurar. 1930'larm başlarında Alvin Hansen iktisat politikasıyla ilgisini daha belirgin bir hale getirir. Washington'da bir-biri peşinden türlü komisyon ve komitelerde müşavir ve uzman olarak görevlendirilir. 1937 Hansen'in meslek hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. O tarihte Harvard Üniversitesinde ayrı bir departman olarak "Graduate School of Public Administration" kurulu ve 1937'de Hansen ilk "Littauer Professor of Political Economy" ünvanı ile bu departmana dahil olur. Makro— ekonomik analize karşı bilgisi ve Keynes'in *General Theory*'si ile ilk temas kuruşu hemen bu dönemi nbaşlarına rastlar. *Genel Teori*'ye karşı ilk tepkisi oldukça soğuk ve isteksizdir. Netekim *Genel Teori* üzerinde düşüncelerini 1937'de *Keynes on Underemployment Equilibrium* başlıklı yazısı ile açıklamıştı. Bu yazı o tarihlerde Keynes'i yerden yere vurmaya çalışan birçok tenkitçilerden farklı olarak az çok objektif bir değerlendirme ile kaleme alınmış görünmekle beraber gene de takdir ve hayranlıktan bir hayli uzaktı. Hatta Keynes'i fikirlerindeki istikrarsızlık ve süratli değişimden dolayı biraz hafife aldığı izlenimi veren cümlelere rastlanıyordu. Meselâ *Genel Teori*'yi *A Treatise on Money* ile karşılaştırırken Keynes'in kendi kendisiyle nasıl bir çelişki içinde olduğunu gözleri ile görmesi için okuyucunun İngiltere'de 5 shilling (ABD'de 2 dolar) bilet ücreti— kitabın fiatı —ödiyerek arenaya davet edildiğini söylüyordu³.

Hansen ancak 1937'den sonra Williams ile beraber meşhur "*Fiscal Policy*" seminerini yürüttüğü yıllarda *Genel Teori*'ye karşı

3) Sözü geçen yazı için : "Full Recovery or Stagnation" (London, 1938), p. 15.

tavrını değiştirdi. Hansen adeta birdenbire hararetli bir Keynesçi kesilmişti. Nitekim, yıllar sonra, *"The New Economics"* içinde yayımlanan yazılardan birinde aşağıya aktarılan cümleler yukarıdaki satırlarla karşılaştırılınca aradaki değişimin ne kadar şaşırtıcı olduğu görülür :

"Mars'tan bir yabancı, dünyada 1700'lerden günümüze iktisat literatürünü gözden geçirmeye teşebbüs etmiş olsa herhalde şu eserlerin getirdiği yeni yön ve görünüm ile etkilenmiş olacaktır: a) *"Wealth of Nations"*, b) *Marjinalistler* ve c) Keynes'in *"General Theory"*si. Gerçekten de 1936'dan beri hiçbir iktisat dergisi veya ciddiye alınabilecek hiçbir kitap düşünülemez ki, Keynes'in kavramları ve düşüncesiyle etkilenmiş veya onlarla yakın bir ilişki kurmuş olmasın."⁴

Hansen'in Williams ile müştereken yürüttüğü yukarıda sözü geçen *"Fiscal Policy"* semineri kısa zamanda büyük bir ilgi topladı. İleride Amerikan üniversitelerinde ve Amerikanın iktisat politikasında kilit mevkilerini tutacak olan birçok değerler (meselâ P. A. Samuelson, J. Tobin ve daha pek çokları) bu seminerin feyizli havası içinde meslek hayatına gözlerini açmışlardır. İşte *"Fiscal Policy"* seminerinin harareti içindedir ki Hansen Keynes görüşlerine süratle ısınmış ve Williams'ın şüpheli tavrını sürdürmesine karşılık genç iktisatçı nesli üzerinde Keynesian görüşü bütün gücü ile tanıtmaya ve yerleştirmeye çalışmıştır. 1937'de *"American Economic Association"*ın başkanlığına seçilen Hansen, konjonktür hakkındaki görüşlerini tekrar gözden geçirerek 1941'de *"Fiscal Policy and Business Cycles"* başlığı altında yayın hayatına kazandırdı.

II. Dünya Harbi sırasında Hansen'i tekrar iktisat politika ve pratiğinin ön safhalarında görüyoruz. Görev aldığı çalışma gruplarının biri *"U.S.—Canadian Economic Commission"* (1941-1943)'dür. 1940'tan 1945'e kadar Hansen *"Federal Reserve Board"*ın özel iktisat müşaviridir. Bu çalışmalarını sırasında Alvin Hansen Amerikan ekonomisini harpten sonra bilhassa silâhli kuvvetlerden dönecek olan kalabalık yığınları istihdam edecek bir politik çerçeveye kavuşturmanın ön-

4) *"The New Economics: Keynes' Influence on Theory and Public Policy"*, ed. S.E. Harris, (London, 1952), p. 133.

şartların hazırlamaya ve tanıtmaya uğraşmıştır. Ekonominin devamlı ve kronik bir eksik istihdam dengesine uğruyacağı korkusunu —aynı zamanda teorik çıkışın noktası olarak— göz önünde bulunduran Hansen harcama ve gerektiğinde bütçe açığı yoluyla efektif talep yaratma politikasına ağırlık vermiştir. Bu yıllarda diğer bir komite çalışması gene Washington'da "National Resources Planning Board" çerçevesinde olmuş, ve bunu diğer pratik çalışmalar takip etmiştir. James Tobin'in de işaret ettiği gibi⁵, Hansen'in politika ve uygulama cihetinde büyük etkisi bizzat politikanın içinde en ön safında mevkii almak şeklinden çok yayımları, raporları, sözü geçen komitelerde yön verici direktifleri ve— daha önemlisi indirekt olarak— *Fiscal Policy* seminerinde bir çeşit ışınla ile doldurup yetiştirdiği genç elemanların sorumlu mevkilerde kilit noktaları işgal etmeleri biçiminde olmuştur. Kısacası, hangi yoldan olursa olsun Hansen Amerika'da fikir iklimini değiştirmek noktasında en önemli rolü oynayan iktisatçıdır denilebilir.

III

Alvin Hansen'in kişiliğini tanıtmayı hedef tutan bir yazı onun elbette iktisat teorisinde yerini belirtmeden tamamlamış sayılmayacaktır. Hansen iktisat teorisinde fikirlerle tamamiyle soyut ve lojik bir platformda uğraşmış, onları sadece fikir olarak teorik boyutları içinde değerlendirmeye çalışmış bir iktisatçı değildir. Bilâkis teorik düşüncelerini daima uygulamaya dönük ve elverişli' tarafıyla ele almış, ve her birinin sonunda böyle bir uğraşından tatbikatçının neler kazanmış olabileceği noktasına eğilmiştir. Keynes'in "*Genel Teori*"sinin Hansen'de —kısa bir yadırgamadan sonra— büyük bir hayranlık doğurması, Keynes fikirlerinin sözü geçen kitapta doğrudan doğruya uygulamaya açık bir nitelik taşımasından ileri gelmiş olmasıdır. Teorik görüşlerle vergi politikasını bir mihver etrafında toplanmış olmaları da aynı yaklaşımın bir sonucu sayılabilir. Haberler'in de dediği gibi⁶, Hansen boşlukta yüzen soyut teorik tahlillerden hiçbir zaman hoşlanmamış, ayağını daima katı bir zemine basmayı tercih etmiştir.

5) J. Tobin, "*Hansen and Public Policy*", *QJE.*, Vol. XC, p. 32.

6) G. Haberler, "*Some Reminiscences*", *ibid.*, p. 9.

Keynes karşısında Alvin Hansen'in durumuna gelince : Hansen hiçbir zaman Keynes'in basit bir takipçisi durumunda kalmıştır dememez. Bilâkis, Hansen'in kendi yaratıcı fikirleriyle Keynes görüşüne değerli katkılar sağladığı bir gerçektir, Paul A. Samuelson da Hansen'in, ilk bakışta zannedilebileceği gibi, Keynes'in bir Amerikan nüshası sayılamayacağını ısrarla ileri sürmüştür. (Makalesinin başlığında Alvin Hansen'in "yaratıcı bir iktisat teorisyeni" olarak takdim etmesi de bu düşünceyledir⁷). Netekim, "süreklî durgunlaşma" (*secular stagnation*) tezi geniş ölçüde Hansen'in kişisel damgasını taşır ve genellikle de Keynes-Hansen teorisi olarak ifade olunur. Gene Samuelson'un açıklıkla belirtildiği gibi vergi, harcama ve diğer fiskal parametrelerin sisteme ihtali Hansen'in buluşları arasında sayılabileceği gibi çarpan ve hızlandırıcı arasındaki karşılıklı oyun da ilk defa Alvin Hansen tarafından yerinde bir sezgi ile gün ışığına çıkarılmıştır⁸. Çarpan ve hızlandırılan arasındaki karşılıklı etkilerin ilk defa Samuelson tarafından açıklandığı yolundaki yanlış izlenim bizzat Samuelson'un ağzıyla tekzip edilmiş ve düzeltilmiş oluyor. Esasında Hansen kendi buluşu olan fikirlerin zaman zaman Samuelson eliyle istatistik analizini tamamlamak yolunu tutmuştur. Netekim "Fiscal Policy and Business Cycles" adlı eserinde de tüketim fonksiyonu bizzat yazarın kendi tarafından kaleme alınmış ve istatistik analizi ekte Samuelson tarafından yürütülmüştür⁹.

Bütün bu kendine has düşüncelerinde Hansen iktisadî gelişme ve özellikle konkonktür dalgalarında *reel* veya başka bir deyimle *non - moneter* faktörlerine ağırlık vermiştir. Teknolojik değişimler bu faktörlerin başında gelir. Bununla para ve para teorisinin Hansen'de bir süre üvey evlât muamelesi gördüğü izlenimi hasıl olmuştur. Bu işlenim, aradaki boşluğu doldurmak üzere yazarı "Monetary Theory and Fiscal Policy" adlı kitabını yazmaya götürmede birinci derecede etkili olmuştur denilebilir. Netekim bun ukendisi de kitabının önsözünde açıkça ifade etmiştir. Modern para teorisi ile Keynes görüşünü ustaca bir bütünleşmesini veren bu çalışma Profesör

7) P.A. Samuelson, "Alvin Hansen as a Creative Theorist", *ibid.*, p. 25.

8) *ibid.*, p. 29.

9) "Fiscal Policy and Business Cycles" (New York, 1941), pp. 250 ve devamı.

Ahmet Kılıçbay'm kalemiyle dilimizde kazandırılmış bulunmaktadır¹⁰.

Alvin Hansen Keynes görüşleriyle yakın bağıni, 1953'de yayınladığı "A Guide To Keynes" kitabı ile daha fazla açıklığa kavuşturmuş oldu. Gerçi Keynes'in "Genel Teori"si üzerinde o tarihlere kadar başkalarının tanıtıcı çalışmaları yok değildi. Ancak Hansen'in sözünü ettiğimiz kitabı Keynes okurlarına yalnız ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda bizzat yazarın kendi görüşlerini ve katkılarını da dile getiriyordu.

1967'de Alvin Hansen 80. yaşını idrak ettiği zaman kendisine *American Economic Association* F.A. Walker liyakat nişanını vermek kadırbilirliğini göstermişti. Ve nişanı takdim etmek şerefi de talebesi James Tobin'e nasip oluyordu. Tobin tören esnasında hitabesini şu sözlerle bağlamıştı :

"Nesilden nesile öğrenciler seminerinizden ve sınıfınızdan yalnız aydınlanmış olarak değil, aynı zamanda sizin iktisat ilmini insanlık hizmetinde bir ilim olarak görme yolundaki coşkulu inancınızdan esinlenmiş olarak ayrıldılar. Fakat siz aynı zamanda yayınlanmış eserlerinizle yeryüzünde saymakla bitip tükenmeyecek daha nicelerine elinizi uzattınız. Bugün siz 80inci yaş doruğunuzda kadın erkek hangi cinsiyetten olursa olsun öğrencilerinizin üniversitelerde ve kamu hizmetlerinde sizin onlara vaktiyle öğrettiklerinizi şimdi kendilerinin öğretmeköte, uygulamakda ve—belki herkesten fazla sizi sevindirecek bir nokta— daha da mükemmelleştirdiklerini temaşa ediyorsunuz"¹¹.

80 yaşını doldurmuş bir bilim adamının, hele meslek hayatını tamamlamış bir hocanın göğsünü süsleyecek hiçbir madalya yukarıdaki sözlerden daha gurur verici olamazdı.

10) "Para Teorisi ve Maliye Politikası", İktisat Fakültesi Yayını, (İstanbul, 1959), Tere. A. Kılıçbay.

11) J. Tobin, *op. cit.*, p. 37.